

Faiq Ələkbərlı

AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XIII Yazı

Mühacirətdəki Azərbaycan Milli Birlik Məclisinin rəhbəri Əbdürrəhman Fətəlibəyli-Düdənginski (1908-1954) 1940-1960-cı illərdə bolşevizmə qarşı bir tərəfdən ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğul olmuş, digər tərəfdən isə ideoloji-fəlsəfi savaşa aparmışdı. 2-ci Dünya Müharibəsi illərində yaranmış Azərbaycan Milli Birlik Məclisinin rəhbəri vəzifəsinə seçilən Düdənginski, Almaniyanın SSRİ üzərində qələbə əldə edəcəyi təqdirdə Azərbaycanın müstəqillik qazanacağına inanmışdı. O sonralar yazırdı ki, "Milli Birliyin yaranmasına başlıca səbəb Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra ən çox təcavüzə uğraması, yəni milli mənsubiyyəti, milli dili və tarixi tamamilə saxtalaşdırılmış yeganə millət olması olmuşdur: "Tarixin bəzi saxtakarlarının bu cür "səylərinə" görə Azəri türkləri Qafqazda yad xalq kimi hesab olunurlar və buna görə də, bütün xalqlar öz əsil adları ilə tanınanda bizə əmr olundu ki, "azərbaycanlı" adlanmaq. Bütün xalqlar öz rəmzlərindən istifadə edə bildiyi halda, bizə əmr olunmuşdu ki, türk rəmzi olan ulduz və ayparanı ləğv edək. Heç kimin ixtiyarı yox idi ki, "türk" və "müstəqillik" sözündən istifadə etsin".¹ Bu baxımdan Almaniyanın yardımı ilə Azərbaycanı yenidən azad etmək üçün əvvəlcə Azərbaycan Qərarı, daha sonra Azərbaycan Milli Birlik Məclisini yaratdıqlarını deyən Düdənginski yazır: "Qərarı öz işi ilə yanaşı, ilk siyasi tələblərini bildirdi:

1) Azərbaycan rəmzlərinin bərpası (burada Almaniyanın digər dövlətin rəmzinə dəyişdirmək hüququ nəzərdə tutulurdu),

2) Milli adın bərpası (nəzərdə tutulurdu ki, "azərbaycanlı millət" yoxdur "Azəri türkü" var. Və alman hakimiyyəti bizi "azərbaycanlı" adlandırmağa məcbur etməklə Stalinin siyasətini davam etdirir).²

O, yazırdı ki, əsas məqsədlərdən biri azərbaycanlıları yenidən türkcə çevirmək və rəmzlərini bərpa etmək idi. Bunun üçün Azərbaycanın milli maraqları müəyyənləşdirilməli və milli iradəsi nümayiş etdirilməli idi: "Bütün bunlar Azərbaycanın təşkilat və hissələrinin nümayəndələrinin iştirakı ilə qurultayın çağırılmasına gətirib çıxartdı ki, birləşək və dünyaya eşitdirək ki, biz Azəri türkləri vətənimizin müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırıq və öz qanımızla bir ağanın digəri ilə əvəz olunmasına imkan vermək fikrində deyilik".

1943-cü il noyabrında "Milli Birliyin təşəbbüsü ilə Milli Azərbaycan Qurultayı keçirilmiş və həmin qurultayda Düdənginski məruzə ilə çıxış etmişdir: "Biz çar valilərinə, bolşevik əsarətinə dözmədiyimiz kimi, hər hansı bir millətin hakimiyyətinə də dözməyəcəyik. Azərbaycanı azərbaycanlılar idarə etmiş və yəne onlar idarə edəcəkdir".

Düdənginski, məruzəsində daha sonra qeyd etmişdir ki, "Milli

Birliyin" əsas məqsədi bolşevizmin məhv edilməsi və Azərbaycanın müstəqilliyidir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra milli mədəniyyət və milli dil-türk dili bərpa olunacaq, Milli Akademiya yaradılacaq və sinfi mübarizəyə son verilecəkdir: "Yeni Azərbaycanda daxili münaqişələrə, sinfi müharibələrə yer ola bilməz. Biz yol verə bilmərik ki, Yeni Azərbaycanda köhnə hadisələrin hesabı aparılsın. Biz xalqımızın gücünü bu cür dağıdıcı işə sərf edə bilmərik. Xalqın bütün enerjisi yaradıcı, mədəni işə istiqamətləndiriləcək. Tam sərbəstlik yaratmaq və işləmək imkanı bolşeviklərin dövründə kim olmasına baxmayaraq, hər bir azərbaycanlıya verilecək. Yeni

qəbul olunması böyük əhəmiyyət daşıyır. Əsas odur ki, bu Azərbaycan xalqının öz oğullarının qanı və fəaliyyəti hesabına əldə etdiyi dəyərli nailiyyətdir. Əgər Milli Sosialist Almaniyası Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdısa, heç bir şübhə yoxdur ki, demokratik dövlətlər bəşəriyyətə bolşevizmə qarşı mübarizə ilə xidmət etmiş Azərbaycanı heç bir tərəddüslə qəbul edəcəklər".⁶ Düdənginski Milli Birliyin varlığını Azərbaycan milli ideyasının varlığı kimi qəbul edirdi: "Bizim üçün Milli Birlik hər şeydən üstündür, xüsusilə də: partiya, qrup, sinfi, qohum, qəbilə maraqlarından. Çünki Milli Birlik müstəqillikdir. Bizim heç birimiz ayrı-ayrılıqda və yaxud partiya və qrup

bilmək, türk qanımızı saxlamaqdan ibarətdir".⁸ Hətta, o, bu məqsədlə rəhbərlik etdiyi təşkilatın adından soydaşlarının türk qızları ilə deyil, əcnəbilərlə ailə qurulmasını qadağan etmişdir: "Türk qanı təmizliyini mühafizə etmək hər bir azəri türkünün müqəddəs borcudur".

Müharibədən sonra Münhendə (Almaniya) yaşayan Düdənginski burada nəşr olunan "Azərbaycan" (1951) jurnalının və "Azadlıq radio-sunun "Azərbaycan" redaksiyasının (1953-1954) redaktoru olmuş, Azərbaycan milli ideyasını müdafiə etmişdi: "İndi isə biz yalnız ona görə yaşayırıq ki, yenidən silah əlimizə alaq və bütün xalqımızla birgə bolşevizmə qarşı azadlıq, müstəqillik, demokratiya və bütün

uğur diləyərək, milli ideyalara sadıq qalacağı müddətdə, onu mənən müdafiə edəcəyini bəyan etmişdir.

Rəsulzadə hesab edir ki, Ə.F.Düdənginski Milli Qurultay çağıraraq Milli Birlik Məclisini yarıdarkən də milli ideyalara sadıq qalmışdır: "Mərhum hərəfətli bir vətənsəver və atılqan bir mücahid idi. Bildiyimiz fəaliyyət sahəsinə hələ atılmadan, cəbhədə adı duyulmayan bir əsgər ikən, hadisələrin axarı ilə üzə çıxan hissiyyəti onun səmimi bir vətənsəver olduğunu göstərir... Qurtuluşu heyətə keçiriləcək hür və müstəqil vətəndə adları şan və şərəflə anılacaq qurbanlar arasında indi xatirəsini andığımız mərhum da olacaqdır".

Milli-demokratik ideya cərəyanı: türkcülük/azərbaycançılıq, çağdaşlıq və islamçılıq

Yer kürəsində əbədi sülh uğrunda mübarizə aparacaq!"

Azərbaycan milli ideyası çərçivəsində Sovet Rusiyasının kommunizmini ifşa edən Düdənginski hesab edirdi ki, bu təlim rus, ukrayna və xüsusən türk-müsəlman gəpçəkliyinə, tarix və ənənələrinə yad və yabançı ideyadır: "Ümumiyyətlə isə, kommunizmin heç bir xalqın gəpçəkliyi ilə ümumi nöqtəsi mövcud deyil, çünki kommunizmin vətəni yoxdur. Kommunizm öz xalqının, vətəninin mənafeyini satmağa, dünya proletar inqilabı naminə milyonlarla həyatı qurban verməkdir".¹¹ Düdənginski SSRİ-yə, kommunizmə, stalinizmə qarşı mübarizə aparmalarını belə əsaslandırırırdı: "Kommunizmin gücü onun amansızlığında, həyasızlığında, insanları alçaq hissələrə qaldırmağında. Odur ki, kommunizm bütün münasibətlərdə Qərb demokratiyasından güclüdür və bir müddətdən sonra o, qəddarlıqla Qərb demokratiyasını boğacaq. Zaman kommunizmin himayədarıdır. Vaxt onun xeyrinə işləyir, Qərb demokratiyasının yox".

Qeyd edək ki, SSRİ casuslarının əli ilə qətl edilmiş Əbdürrəhman bəyin dəfn mərasimində iştirak edən M.Ə.Rəsulzadə onu Azərbaycan xalqının dəyərli övladlarından biri olaraq görmüşdür. Rəsulzadə öncə bildirmişdir ki, 2. Dünya müharibəsi dövründə almanların təklifi ilə Almaniya olmuş, onlarla Azərbaycan-Almaniya məsələlərini müzakirə etmişdir.

Bizcə, Rəsulzadənin Düdənginski haqqında dediyi dəyəri sözlər bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Kərim Odərin (1901-1981) əsərləri "Azərbaycan", "Azərbaycan ekonomisi", "Milli Azərbaycan Cümhuriyyəti" və başqalarıdır. O, "Azərbaycan" dərgisinə də onlarla məqalələr yazmışdır. Bu əsərlərdə Odərin əsas hədəfi Azərbaycan Türk mədəniyyəti, tarixi, iqtisadiyyatı və Milli İstiqlal ideyası olmuşdur. O, "Milli Azərbaycan Cümhuriyyəti" əsərində yazırdı ki, millidini dəyərlərə əsaslanan bir dövləti müvəqqəti də olsa, zorla aradan qaldırmaq mümkündürsə, onu tarix səhnəsindən tamamilə silmək isə mümkün deyildir.

Feyzi Aküzüm (1922-1991) 1960-cı illərdə Azərbaycan Kültür Dərnəyinin başkanı olmuşdur. O, "Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə görə çeşidli cəbhələrlə Azərbaycan istiqlal mücadiləsi" əsərində Azərbaycan Milli İdeyası uğrunda mübarizədə baş verən fikir müxtəlifliklərini və Milli İstiqlalın əhəmiyyətini şərh etmişdir.

Hazırda Azərbaycan Kültür Dərnəyinin başkanı olan Cəmil Ünal 1980-ci illərin sonuna doğru Azərbaycan türklərinin Milli İstiqlala qovuşacağına inanırdı. O, 1990-cı ildə qələmə aldığı "Yenidən doğuş" məqaləsində yazırdı ki, Azərbaycan türklərinin tək dayanacağı İslamçılıq və Türkcülük şüurudur: "Hər kəs hürriyyət istəyir, istiqlal deyə hayqırır. İnsanca yaşa-

Dünyaya milli mənsubiyyətlərini "azəri türkü" kimi qələmə verən "Milli Birliyin" rəhbərləri başda Düdənginski olmaqla Almaniya Azərbaycanın müstəqilliyini tanıması tələbi ilə də çıxış etmişlər. O yazır: "Biz Azəri türkləri Almaniyanı və alman xalqını tanıyırdıq və tanıyırdıq. Bizim üçün onun dövlət idarəçilik formasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur, bu alman xalqının daxili məsələsidir. Bu zaman Milli sosialist hakimiyyəti alman xalqını təmsil edirdi və hətta Milli sosialist nəzəriyyənin yaradıcısı filosof Reyxkansler A.Rozenberq bizi qəbul etdi. Müstəqilliyimizin imperiyanın dağılmasından 1-2 ay əvvəl qəbul olunması böyük əhəmiyyət daşıyır. Əsas odur ki, bu Azərbaycan xalqının öz oğullarının qanı və fəaliyyəti hesabına əldə etdiyi dəyərli nailiyyətdir..."

şəklində həmin şəraitdə heç nə edə bilməzdik, bütün gücümüzü birləşdirərək Vətənimizin bayrağını yüksəklərə qaldırırdıq".

O, Azərbaycanın milli varlığı ideyasını belə ifadə edirdi: "İndiki görünməmiş müharibədə biz öz sevimli Azərbaycanımızın azadlığı və xalqımızın ölüm fəlakətindən xilas edilməsi uğrunda mübarizə edirik. Arzumuz türk kültürümüzü, adət və ənənələrimizi mühafizə ede

Ancaq müstəqil və milli Azərbaycanın məqsəd və məramını hitlerçi almanlara anlama bilmədiklərini deyən Rəsulzadəyə görə, Adolf Hitler heç bir komitəni tanımadığını bəyan etmiş, ancaq "rabite heyətləri"nin qurulmasını əmr etmiş və "Azərbaycan rabite heyətinin" başına da Düdənginski gətirilmişdir. Rəsulzadə dəfn mərasimindəki çıxışında deyirdi ki, iş bu hala gəlincə, mayor Düdənginskiyə

manın özləmini çəkən milyonlarca insan marksizmin, leninizmin, kommunizmin çöküşünü hayqırmaq istəyir. Basqı rejimi altındakı millətlər, öz kimliklərinə yenidən qovuşmaq istəyir. Türkcülük ələmi içərisində Azərbaycan olayların mərkəzi halına gəlmişdir". 15 Doğrudan da, çox keçmədən Quzey Azərbaycan türkləri istiqlala qovuşmuş, milli mücadilənin yeni bir sahifəsi başlamışdır.